

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ENSURING HUMAN RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Руденко С.К., здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Запорізький національний університет

Євтушенко Д.С., доктор філософії зі спеціальності «Право»,
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

Актуальність. З початку свого існування, Україна прагне утвердити себе правовою, соціальною країною, зміцнюючи демократичні інститути та правосвідомість своїх громадян. Формування дієвих механізмів забезпечення основоположних свобод українського народу є саме тим інструментом, який перетворює намір в реальність, утверджуючи інститут прав людини провідним орієнтиром розвитку держави. Тож, наявність надійного та неупередженого судового контролю за дотриманням прав особистості служить фундаментальним компонентом системи захисту як в національному правовому полі, так і на міжнародній арені. Відправлення адміністративного правосуддя завжди було невід'ємною складовою демократичної держави, виконуючи роль ефективного інструменту для стримування свавілля державного апарату під час здійснення дій або ухвалення рішень у сфері публічних правовідносин. Забезпечення прав людини в адміністративному судочинстві є основою для підтримки правової країни та гарантування справедливості. У світлі нових викликів, пов'язаних із євроінтеграційними процесами та зміною соціально-економічної ситуації, це питання набуває особливої актуальності для розвитку та захисту прав і свобод громадян. Об'єкт роботи – правовідносини, що виникають у процесі здійснення адміністративного судочинства, зокрема в контексті захисту прав і свобод громадян. Предметом дослідження виступають процесуальні та матеріальні аспекти адміністративного судочинства, що забезпечують захист прав і свобод людини, що включає в себе аналіз законодавчих гарантій, дослідження ролі адміністративних судів у здійсненні правосуддя, а також проблеми та виклики, з якими стикаються пересічні громадяни при реалізації та захисті особистих прав при відправленні адміністративного правосуддя. У процесі написання роботи використовувалися метод правового аналізу та узагальнення. У результаті дослідження автор дійшов висновку, що Україна володіє достатньо розгалуженою законодавчою базою, що спирається на міжнародно-правові стандарти в сфері захисту прав та свобод людини. Водночас лише за умов модифікації законодавчого фундаменту, посилення гарантій реалізації процесуальних прав із врахуванням специфіки правовідносин між сторонами, адміністративна юстиція зможе залишатися дієвим механізмом контролю за діяльністю органів публічної влади та забезпечення прав людини під час відправлення правосуддя.

Ключові слова: права людини, гарантії захисту, адміністративні правовідносини, стандарти правосуддя, рівність перед судом, право на справедливий суд.

Relevance. Since the very beginning of its existence, Ukraine has been striving to establish itself as a legal, social country, strengthening democratic institutions and legal awareness of its citizens. The formation of effective mechanisms to ensure the fundamental freedoms of the Ukrainian people is the exact tool that turns intention into reality, establishing the institution of human rights as a leading guideline for the development of the state. Therefore, the availability of reliable and impartial judicial control over the observance of individual rights serves as an integral part of the protection system both in the national legal field and in the international arena. The administration of administrative justice has always been an integral part of a democratic state, serving as an effective tool to curb the arbitrariness of the state apparatus in performing actions or making decisions in the field of public legal relations. Ensuring human rights in administrative proceedings is the basis for maintaining the rule of law and guaranteeing justice. In light of the new challenges associated with European integration processes and changes in the socio-economic situation, this issue is of particular relevance for the development and protection of citizens' rights and freedoms. The object of the work is legal relations arising in the course of administrative proceedings, in particular in the context of protection of citizens' rights and freedoms. The subject matter of the study is the procedural and substantive aspects of administrative proceedings which ensure the protection of human rights and freedoms, including an analysis of legislative guarantees, a study of the role of administrative courts in the administration of justice, as well as the problems and challenges faced by ordinary citizens in the exercise and protection of human rights in the administration of administrative justice. In the process of writing the paper, the author used the method of legal analysis and generalization. As a result of the study, the author concludes that Ukraine has a sufficiently extensive legislative framework based on international legal standards in the field of human rights and freedoms. At the same time, only if the legislative framework is modified and the guarantees of procedural rights are strengthened, taking into account the specifics of legal relations between the parties, will administrative justice be able to remain an effective mechanism for controlling the activities of public authorities and ensuring human rights in the administration of justice.

Key words: human rights, guarantees of protection, administrative legal relations, standards of justice, equality before the court, right to a fair trial.

Постановка проблеми. Забезпечення прав людини в адміністративному судочинстві є не тільки правовим, а й соціально-політичним питанням, яке потребує постійної уваги з боку законодавців, правознавців та органів публічної влади. Враховуючи новітні виклики, зміни в правовому середовищі та міжнародні зобов'язання, питання ефективного захисту прав людини в адміністративному судочинстві залишається актуальним як для забезпечення верховенства права в Україні, так і для її інтеграції в міжнародну правову спільноту.

Об'єкт роботи – правовідносини, що виникають у процесі здійснення адміністративного судочинства, зокрема в контексті захисту прав і свобод громадян. **Предметом** дослідження виступають процесуальні та матеріальні аспекти адміністративного судочинства, що забезпечують захист прав і свобод людини, що включає в себе аналіз

законодавчих гарантій, дослідження ролі адміністративних судів у здійсненні правосуддя, а також проблеми та виклики, з якими стикаються пересічні громадяни при реалізації та захисті прав людини при відправленні адміністративного правосуддя.

Стан дослідження. Питання захисту прав та свобод людини в адміністративному провадженні, під час воєнного стану, та їх роль при розгляді публічно-правових спорів вже привертала увагу таких видатних науковців, як Ковалів М. В. та Єсімов С. С., Смокович М. І., Барабаш О. О., Лук'янова Г. Ю. тощо. **Метою** ж цієї статті є аналіз забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина в адміністративному судочинстві з огляду на дотримання міжнародно визнаних принципів та гарантій, а також запропонувати можливі шляхи вирішення проблемних аспектів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Обравши євроінтеграційний шлях, Україна затвердила ряд стратегічних рішень, спрямованих на адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Безумовно, пріоритетність захисту основоположних прав людини та забезпечення соціальної справедливості відіграють провідну роль у питанні наближення до європейського правового простору, що задекларовано Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 2014 року [1]. В даному контексті значення адміністративно-правового захисту свобод особи неможливо переоцінити, адже саме адміністративне судочинство є тим інструментом, що забезпечує контроль за дотриманням прав людини в публічному просторі та їх захист від порушень з боку органів державної влади. Доцільно наголосити, що на думку чималої кількості науковців [2, с. 108], функціональна роль адміністративного судочинства визначається сукупністю цілей та завдань адміністративного провадження як спеціального правового механізму захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі за текстом – КАС), головною метою вирішення публічно-правових спорів першочергово слугує ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб, що були порушені внаслідок дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень [3]. Таким чином, виконуючи роль арбітра, адміністративний суд виступає тим необхідним юридичним гарантом, що забезпечує поновлення порушеного права особи в публічно-правовому секторі.

Водночас здатність адміністративного суду забезпечувати захист прав та інтересів особи у відносинах з владними суб'єктами значною мірою ґрунтується на нормативно-правовому фундаменті, що включає в себе не лише національну законодавчу базу, а й розгалужену систему міжнародних актів в сфері захисту основоположних прав та свобод людини. Насамперед варто згадати положення Основного Закону, Конституції України [4], які проголошують «людиноцентричну» модель функціонування судів, згідно якої здійснення судової влади відбувається виключно на засадах верховенства права з метою захисту прав і свобод людини і громадянина. КАС, який відіграє провідну роль у нормативному забезпеченні адміністративного судочинства, визнає такі конституційні принципи, як рівність перед законом та судом, гласність і відкритість судового процесу, а також перегляд судового рішення в апеляційному та касаційному порядкух [3]. У свою чергу, відповідно до ст. 2 Закону України «Про судочинство і статус суддів»: «суд забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [5]. Згадана норма, яка так само віднайшла своє закріплення в усіх вищеперерахованих нормативно-правових актах, не лише встановлює стандарти правосуддя, але й акцентує увагу на виконанні міжнародно-правових зобов'язань, що отримали визнання в Україні. Приміром, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року проголошує право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [6]. Загальна декларація прав людини 1948 року закріплює право особи на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [7]. А разом з тим Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1976 року декларує рівність кожного перед судами і трибуналами [8]. Певна річ, перелік згаданих нормативних документів не є вичерпним, проте навіть дані положення дають змогу окреслити тісний зв'язок між адміністратив-

ним правосуддям та інститутом прав людини. Функціонування адміністративного судочинства неможливе без забезпечення дотримання основних прав та свобод особи, які у свою чергу не можуть бути належно реалізовані без права на їх судовий захист. Варто погодитись з думкою, що чим досконаліше організовано на базисному рівні процес діяльності адміністративного судочинства, тим більше особі надається можливостей здійснити захист своїх прав та інтересів, порушення яких були допущені публічною адміністрацією [9, с. 57]. Таким чином, аналізуючи вищенаведену інформацію, ми можемо дійти висновку, що здійснюючи захист прав та інтересів громадян, діяльність адміністративного суду базується на забезпеченні таких основоположних принципів, як рівність осіб перед судом, справедливий суд, незалежність та неупередженість тощо.

Європейський правовий простір, до якого прагне наша держава, зобов'язує не лише до встановлення світових стандартів демократичного розвитку суспільства, проголошення прав і свобод людини, але й до створення системи їх надійної реалізації, охорони та захисту [10, с. 48]. Тож, враховуючи публічний характер адміністративних правовідносин, а також особливості статусу суб'єкта владних повноважень, що породжує вертикальну схему «влада – підпорядкування», питання дієвого захисту фундаментальних прав та інтересів пересічних громадян постає вкрай гостро. На відміну від цивільного процесу, де учасниками провадження здебільшого постають рівноправни суб'єкти, взаємовідносини яких будуються на принципах диспозитивності та добровільності, адміністративне судочинство відбувається в умовах асиметрії можливостей і ресурсів між звичайним громадянином та суб'єктом владних повноважень. В даному випадку дотримання прав та інтересів особи протягом адміністративного процесу, а також надання їй додаткових гарантій процесуального захисту вбачається не лише допоміжним механізмом реалізації принципу рівності, але й законодавчим інструментом забезпечення права на справедливий суд та об'єктивності судового розгляду. Подібною думки дійшли й Ковалів М. В. та Єсімов С.С., які наголосили, що в цьому контексті адміністративна юстиція сприяє переведенню юридичної нерівності сторін, існуючої в матеріально-правових відносинах, в процесуальну рівність, яка має місце в адміністративному судочинстві [11, с. 33]. Ця особливість адміністративного провадження підкреслює його ключову роль у забезпеченні балансу між державою та громадянами, адже завданням будь-якої форми правосуддя є захист порушених прав і свобод, однак лише при здійсненні адміністративного судочинства приватна особа має можливість оскаржити законність рішень органів публічної влади.

Разом з тим, аналізуючи питання забезпечення прав людини в адміністративному судочинстві, варто наголосити й на проблемних аспектах реалізації прав та інтересів особи під час дії воєнного стану. Як було доведено вище, право на справедливий суд є не лише законодавчо врегульованою засадою, але й міжнародним стандартом, дотримання якого визначає саму суть відправлення правосуддя. Насамперед право на справедливий суд є багатогранним за своєю юридичною природою, адже включає в себе цілу низку процесуальних принципів та гарантій, таких як незалежний та неупереджений суд, створений на підставі закону, «розумні строки», публічність розгляду справи, гарантування виконання рішень Європейського суду з прав людини тощо. Водночас слід враховувати і той факт, що держава може запроваджувати обмеження, які стосуються змістових аспектів права на справедливий суд, при цьому такі обмеження не завжди свідчать про порушення цього права, проте вони зобов'язують державу знаходити справедливий баланс між захистом суспільних інтересів та правами окремих осіб. Безсумнівно, серед найсуттєвіших проблем здійснення адміністратив-

ної юстиції в умовах війни можна виділити територіальну доступність, безпекові загрози та труднощі процесуального характеру [12, с. 478]. В даному контексті дотримання належного функціонування інституту прав людини значно ускладнюється і ставить перед державою завдання забезпечення мінімальних гарантій доступу до правосуддя навіть у надзвичайних умовах. Подолання вищезазначених проблемних аспектів, безперечно, потребує комплексного підходу, що поєднує в собі як трансформацію організаційної сторони судочинства, так і удосконалення норм процесуального законодавства. Приміром, звертаючись до глави 6 КАС можна дійти висновку, що введення воєнного стану не спричиняє зупинення перебігу строків, які, певна річ, з об'єктивних причин не завжди можуть бути дотримані [3]. Водночас розширення використання цифрових технологій вбачається перспективним вирішенням даної проблеми шляхом більш ширшого впровадження систем відеоконференцій для дистанційної участі суддів, сторін

і свідків, а також модифікацію платформ для подання заяв, позовів, доказів та інших процесуальних документів в режимі онлайн.

Висновки. Тож, узагальнюючи все вищевикладене, підтримання належного функціонування інституту прав людини під час здійснення адміністративного судочинства є ключовим завданням сучасної правової держави, особливо в умовах викликів, спричинених війною та іншими кризовими обставинами. Україна володіє розгалуженою законодавчою базою, що спирається на міжнародно-правові стандарти в сфері захисту прав та свобод людини. Водночас лише за умов модифікації законодавчого фундаменту, посилення гарантій реалізації процесуальних прав із урахуванням специфіки правовідносин між сторонами, адміністративна юстиція зможе залишатися дієвим механізмом контролю за діяльністю органів публічної влади та забезпечення прав людини під час відправлення правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Двостороння угода від 27.06.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?new=1&find=1&text=#Text
2. Барабаш О. О. Захист прав людини в адміністративному провадженні: дія принципу верховенства права. *Forum Prava*. 2022. 73(2). С. 102–110.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Конституція України : станом на 03.12.2024. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 31, ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 23.03.1976. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Адміністративне судочинство як форма реалізації судової влади: організаційно-правовий аспект: навч. посіб./А. В. Боровик, Д. Є. Махаринець, О. Ю. Дрозд та ін. ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. А. В. Боровика. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 260 с.
10. Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право* № 1/2021. С. 48-53.
11. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. № 18. 2018. С. 31-35.
12. Колтун Ю. М. Захист прав і свобод людини в адміністративному судочинстві в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 474-478.